

Biološku definiciju umjetnika kao „bića treće, četvrte i pete dimenzije“ Stano Filko dao je u intervjuu s Hansom Ulrichom Obristom, u to vrijeme kustosom pariškog Musée d'Art Moderne. Švicarac je 2006. nakratko posjetio „spremište“ artefakata na sjeverozapadnoj periferiji Bratislave, gdje je slovački umjetnik svoj studio godinama pretvarao u osobni muzej. Čak bi se moglo reći da je izgrađivao osobnu enciklopediju. Kustos će u razgovoru spomenuti Kurta Schwitersa, koji je gotovo stoljeće prije prekrajao unutrašnjost obiteljske kuće u Hannoveru – *Merzbau* je bio naziv njemačkoga graditeljskog čuda. Slovački kompilator soc-svakodnevice i manje-više poznatih umjetničkih obrazaca bez ograda je prihvatio opasku stranoga gosta. Njegovo prekranje društvenog restla usporedivo je s aktivnošću dvoje aktera hrvatske umjetničke scene. U zagrebački stan u Krajiškoj 29 Tomislav Gotovac dugi je niz godina dovlačio ulične „trice i tričarije“ pretvarajući ga u teško prohodan labirint. Drugi je zagrebački stan u Preradovićevoj 37 Borisa Demura, slikara opčinjena spiralama, koji je sve prostorije u njemu oslikao vrtlozima tamnoplavog tona, uglavnom.

Naklonost futurističkoj ideji

Radni i životni ambijent pretvorio je tako u opskurnu spilju. Stano Filko je potkraj listopada 2015. preselio u „petu dimenziju“, a veći dio njegova spremišta preuzela je Slovačka nacionalna galerija (SNG) pa su okolnosti suzile „SF-bau“ dimenzije, slično prethodniku iz ere dadaizma. Nakon Gotovčeve smrti 2010. labirint je reduciran i prenamijenjen u Institut koji se brine o liku i djelu multimedijalnog umjetnika. Filmofil i redatelj eksperimentalnih filmova rođen je iste godine kada i slovački umjetnik. Demur je preminuo 2014, stan je tom prigodom zapečaćen pa će, vrlo vjerojatno, urbana spilja nestati s hrvatskoga horizonta, ako se to dosad već nije dogodilo. Apologet spiralnog univerzuma živio je i radio na kućnom broju (37) koji sugerira godinu rođenja dvojice starijih kolega. Važan podatak s obzirom da je Filko znatnu pozornost posvećivao brojevima i matematičkim nizovima metafizičkog odjeka.

Opsežna retrospektiva SF-sistema i Slovačkova arhiva u suradnji s SNG-om postavljena je trenutno u Grazu u Halle für Kunst (prije Künstlerhaus), smještenoj u gradskom parku. Njezini organizatori planiraju u njemu (parku) postaviti „balon koji diše“, koji je Filko 1970. instalirao u javnom prostoru prije nego što je ruski režim u tadašnjoj Čehoslovačkoj drastično reducirao izgled za kozmički eskapizam slovačkih umjetnika. Filkov kolega i zemljak Július Koller izražavao je također naklonost futurističkoj ideji predstavljajući se *UFOnautom*. Obojica su bili pasionirani sakupljači uličnog restla te su iz ptičje perspektive nadgledali slovački socrealizam i njegove izvanzemaljske dimenzije. Obojica su rabila ptičji rakurs na jedini dostupan način – Filko je svoj studio izgradio na brdu Kamzík iznad Bratislave (Snežienková ulica) kako bi mogao kontrolirati futurističku auru Bratislave, dok je Koller u Visokim Tatrama uz poljsku granicu proglasio fiktivnu Ganek-galeriju. Bila je nedostupna publici i umjetnicima, do nje su mogli doprijeti mentalno i fizički uvježbani alpinisti.

Obojica su sredinom šezdesetih radili na *antihepeninzima*. Koller na neuglednim i teško dostupnim mjestima (prozorima, fasadama, pasažima, teniskim terenima i prometnicama) bilježeci ih fotografijom, dok je Filko 1965. u devet dana, od 1. do 9. svibnja konceptualizirao urbani prostor Bratislave i zbiljanja u njemu kao vrhunski *ready-made*-događaj, posve suprotno konkretnim javnim (*fluxus*) akcijama koje su izvodili kolege na Zapadu. Konceptualizirao ga je pod agendom HAPPSOC, iskovanom od engleskih pojmova *happy* i *society*, združenim snagama kolege Alexa Mlynárčika i povjesničarke umjetnosti Zite Kostrove. Koller je kreativno bio fokusiran na zelenu boju,

STANO FILKO, *RETROSPEKTIVA*, HALLE FÜR KUNST, GRAZ, 18. OŽUJKA–5. LIPNJA

Umjetnici su bića treće, četvrte i pete dimenzije

Stano Filko preživio je dvije kliničke smrti te početkom osamdesetih bijelom Škodom prebjegao iz bivše Čehoslovačke u Düsseldorf

PIŠE ŽELJKO KIPKE

Disanje: Svetkovina zraka, 1970.



Bijela bomba u akciji. N.Y.C., 1989.

ne računajući crno-bijele fotografije kojima je njegova životna partnerica (Květoslava Fulierová) bilježila antidogađanja. Asocijala ga je na teniske terene, stolove za stolni tenis – bio je zaljubljenik u taj sport – u kontekstu privatne UFO-misije pokrivala je i mit o „malim zelenim“ izvanzemaljcima. Po pitanju boja Filko je bio daleko raskošniji, od crvene do transparentne označavao je strane svijeta, elemente i energetske točke (čakre) na ljudskom tijelu u duhu istočnjačke filozofije. Zelenom je označavao četvrtu čakru, razinu srca, energiju, sjever i element vode. Plavom je bojio predmete i objekte kozmičkog predznaka, crnom je označavao „treće oko“ i objašnjavao dimenziju ega na korak do pete dimenzije na vrhu tjemena, područja bijele boje. Početkom devedesetih instalirao je reljef u bojama slovačke zastave, od 110 kopija figurice Moravske Venere, arheološkog artefakta stara otprilike 23.000 godina. Okomiti je reljef u sredini obojio bijelom, u slavu pete dimenzije, s lijeve je strane crvena bila u funkciji treće, dok je plava s desne strane predstavljala četvrtu dimenziju.

Nekoliko mjeseci prije umjetnikove smrti Lucia Gregorová Stach, vrsna poznavateljica Filkove kozmogonije, u Nacionalnoj galeriji umjetnosti (Zachęta) u Varšavi predstavila je kompleksan opus temeljen na zbirci SNG-a. Izložbu je naslovlila trima derivacijama Filkova imena koje je sam umjetnik

egzila krenuo je umnožavati i dograđivati artefakte započete u ranoj fazi umjetničke prakse.

Poimanje vremena s dvije strane Željezne zavjese

Na slovački primjer živog oksimorona Lucia Gregorová osvrnula se u predavanju potkraj prošle godine u dvorani zagrebačke Matice hrvatske. Sudjelovala je na simpoziju koji se fokusirao na potiranje tvrdih vremenskih linija u bližoj i daljoj umjetničkoj praksi. Filko je u ranoj fazi karijere isticao razliku u poimanju vremena s istočne i zapadne strane Željezne zavjese. Dok je pragmatični Zapad kulturnu dominaciju temeljio na linearno položenu vremenu, on je rabio paralelnu strukturu (blizu Jungove teorije sinkroniciteta). U tome su mu pomogla dva iskustva kliničke smrti u ranoj mladosti. Slovaka će povijest pamtit po tome što je početkom osamdesetih u bijeloj Škodi pobjegao u Düsseldorf. U Njemačkoj je na preporuku Josepha Beuyasa uvršten u Documentu 7 (1982) na kojoj je izlagao inkriminirani automobil, dodatno premazan bijelom bojom. U simboličkom je smislu zakoračio u petu dimenziju, kao emigrant ušao je u sljedeću fazu kliničke smrti. Po povratku u Bratislavu vratio se u niže dimenzije kako bi vlastiti studio presložio u totalno umjetničko djelo. (U Zagrebu je Tomislav Gotovac razvijao ideju „totalne režije života“, a Boris Demur svoj stan pripremao za putovanje u spiralni bezdan.) Nezaobilazna je činjenica da je nakon druge kliničke smrti dijelio svoj život na četiri dijela – na izvornog FILKA i tri klona: FYLKO, PHYLKO, PHYS. Podjeli se vraćao sljedećih godina, šireći sadržaj umjetničke biografije.

U njoj je predviđao sto godina postojanja u nižim dimenzijama, no „promašio“ je za pune 22 godine. (Još je jedna zagrebačka paralela koja se ovdje nameće: *Šidski manifest* Dimitrija Bašičevića Mangelosa koji je, za razliku, vrlo precizno prognozirao dužinu svog života.) Gregorová je u naslovu poljske izložbe citirala imena samo dva Filkova klona. Namjerno ili ne propustila je krajnju mehaničku inkarnaciju PHYS u kojoj se sudaraju različite komponente njegova umjetničkog postojanja. Između ostalog S(cience) F(iction) prizvuk imena koji pokriva, kako kozmičke tako i teme destrukcije – rakete i bombe koje privlače pozornost i na izložbi u Grazu, s obzirom na aktualnu situaciju s istočne strane slovačke granice. Futurističko ime trećega klona nije daleko ni od aktualnih jezičnih konstrukcija na računalnim platformama i koncertima elektronske glazbe.